

Т.А. Ломова (канд.псих. наук)
Донецький національний технічний університет

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ СПРЯМОВАНОСТІ РЕАКЦІЙ АГРЕСІЇ УЧНІВ ПРОТИ СОЦІАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ

У статті запропоновано експериментальну методику для експрес-діагностики спрямованості агресивних реакцій учнів. Стимульний матеріал складається з 64 питань. Одна частина питань побудована як письмове опитування і призначена для виявлення ставлення досліджуваного до вчителів, однолітків, батьків. Інша частина – подана у вигляді непрямих питань і питань-сюжетів, у яких закладений механізм "провокації".

Ключові слова: агресивний потенціал, спрямованість агресивних реакцій, соціалізація, соціальне оточення.

Постановка проблеми. Соціалізацією агресивної поведінки можна назвати процес націнення контролю власних агресивних виявів або вираження їх у формах, прийнятних у визначеному співтоваристві, цивілізації. Цілком зрозуміло, що "природний" агресивний потенціал не зникає в зрілому віці. Просто в результаті соціалізації багато хто вчиться регулювати власні агресивні імпульси, адаптуючись до вимог суспільства. Інші залишаються дуже агресивними, але вчать виявляти агресію більш тонко: через словесні образи, приховане примушення, завуальовані вимоги та інші тактичні прийоми. Треті нічого не навчаються й виявляють власні агресивні імпульси у фізичному насильстві.

Аналіз досліджень і публікацій. Згідно з дослідженнями деяких авторів (Н.В.Алкіна, А.Бандура, С.В.Белохвостова, О.Б.Бовть, Е.Н.Гаспарова, Н.А.Дубінко, І.В.Кущенко, М.Мід, Г.Паренс, Т.Г.Румянцева, Л.М.Семенюк, І.П.Сопрун, І.О.Фурманов) на соціалізацію агресивної поведінки дитини в ранньому, дошкільному віці впливає зразок взаємин та поведінка батьків, а в більш пізньому віці, підлітковому або юнацькому, орієнтація старшого школяра на агресивні дії підкріплюється засвоєним у результаті соціалізації досвідом агресивної удачі (позитивним досвідом агресивних дій). У процесі соціалізації особистості старшокласника, формуванні його поведінкової орієнтації, агресивної або раціональної, беруть участь такі фактори соціального середовища, як родина, вчителі, однолітки.

Мета нашого дослідження вивчити соціально-психологічні передумови порушення процесу взаємодії старшокласника з його соціальним оточенням.

Виклад основного матеріалу. Для визначення характеру взаємин старшокласника з його соціальним оточенням і виявлення спрямованості його агресивних реакцій проти соціального оточення (кількість доброзичливих установок) нами була розроблена й апробована експериментальна методика "Анкета старшокласника".

В основі розробленої експрес-методики лежать основні принципи суб'єктивного підходу: діагностика здійснюється на основі відомостей про себе, які повідомляються досліджуваним, самоопису особливостей особистості, поведінки у конкретних ситуаціях.

Методика призначена: 1) для діагностики спрямованості агресивних реакцій старшокласника проти соціального оточення; 2) для одержання відомостей про ступінь довірливості стосунків старшокласника з батьками і про характер його ставлення (кількість доброзичливих і недоброзичливих установок) до вчителів, однолітків.

На основі аналізу змісту відповідей досліджуваних була створена "Анкета старшокласника".

Вихідний матеріал методики містить такі завдання: комплекс продуманих і заздалегідь відібраних, з погляду їх валідності й надійності, питань. З відповідей, за якими можна виявити ступінь доброзичливості старшокласника до викладачів, однолітків і ступінь його довіри до батьків: питання-сюжети провокаційного характеру і непрямі питання, побудовані з урахуванням найбільш імовірних соціальних умов повсякденного існування і розвитку особистості. В основу сюжетів закладений конфлікт між внутрішньоособистісною

позицією старшокласника, його соціальними потребами й агентами соціальних умов (однолітки, вчителі, батьки).

Запропонувавши старшокласнику відповіді на ряд питань, ми одержуємо мовний та інтелектуальний продукт, що є відображенням вироблених ним поведінкових і рефлексивних навичок реагування у ситуаціях, що провокує вихід агресивних імпульсів. У процесі розробки діагностичної методики це припущення було підтверджене і конкретизоване.

З огляду на вищесказане, при побудові питань методики ми виходили з таких положень: 1) питання повинні бути провокувальними. За умов провокації агресивна поведінка найчастіше обумовлена як негативними особистісними характеристиками, низькими соціальними вміннями, так і певними стійкими установками досліджуваного (доброзичливими і недоброзичливими) щодо соціального оточення. Такі провокації, завчасно задані в сюжетах і непрямих питаннях, можуть виступати як "посилання" до агресії; 2) у змісті питань необхідно враховувати вплив соціального оточення (вчителів, однолітків, батьків) на звичні для досліджуваного типи емоційного реагування у проблемних ситуаціях; 3) з метою виявлення звичних емоційних реакцій і визначення спрямованості цих реакцій, зокрема агресивних, проти соціального оточення, сюжети питань повинні бути максимально наближені до реального життя – бути простими, зрозумілими, знайомими. Повний перелік питань методики викладений у додатку В.

Стимульний матеріал складається з 64 питань. Одна частина питань побудована як елемент техніки письмового (соціологічного) опитування і призначена для виявлення ставлення (кількість доброзичливих й недоброзичливих установок) досліджуваного до вчителів, однолітків, батьків. Інша частина – подана у вигляді непрямих питань і питань-сюжетів, у яких закладений механізм "провокації". Передбачається, що за допомогою таких питань можна визначити не тільки звичні типи емоційних реакцій у проблемних ситуаціях, але і спрямованість реакцій агресії старшокласників проти соціального оточення.

Процедура дослідження. Методика може застосовуватися у двох варіантах: у групі та індивідуально. Перший варіант, групове дослідження передбачає подання питань методики у формі письмового опитування, що дозволяє охопити велику кількість досліджуваних. Другий варіант, подання питань на основі індивідуальної роботи психолога із старшокласником, доцільний у тих випадках, коли бажано вести спостереження за поведінкою і реакціями досліджуваного.

Психолог зачитує питання, потім робить паузу, щоб дати можливість респонденту виразити у власній відповіді звичні для нього особистісні реакції виходу з проблемних та суперечливих ситуацій.

Інструкція досліджуваному. На початку експерименту ведучий навмисно ставить акцент не на типах поведінкових реакцій, а на швидкості мислення й реагування. «Нас цікавить, наскільки швидко ви можете формулювати свої думки; наскільки вербальна і невербальна інформація, яка декларується вами, відповідає тому, що ви відчуваєте насправді; наскільки вільно ви виражаєте свої відчуття. Вам пропонується для обмірковування ряд питань, які стосуються різних життєвих ситуацій. Поставте номер питання, що зачитується, уявіть себе діючою особою кожного сюжету і дайте письмові відповіді на питання».

Інтерпретація результатів. З відповідей досліджуваних ми одержуємо інформацію про спрямованість їх агресивних реакцій проти вчителів, однолітків, батьків, а також відомості про їх ставлення до свого соціального оточення, що виявляється у кількісному співвідношенні доброзичливих і недоброзичливих установок. За результатами контент-аналізу висловлювань досліджуваних були виділені шість категорій відповідей:

1. Відповіді, що характеризують спрямованість агресивних реакцій проти вчителів (питання: 7 – 9; 11 – 18; 22):

– тільки непрямий вияв агресії, наприклад, навмисне уникнення контактів із учителем, негативні висловлювання про нього в своєму середовищі; невиконання вимог учителя, скарги на нього батькам, директору;

- вияв прямої вербальної агресії, наприклад, лихослів'я, зриви уроку, пряма відмова виконувати вимоги, протест проти поведження;
- вияв непрямой фізичної агресії, наприклад, штовхнути вчителя у натовпі, підкласти кнопку на стілець.

2.Відповіді, що відображають ставлення до вчителя (питання: 1 – 6; 10; 19 – 21):

- доброзичлива установка до вчителя, відсутність неконструктивної критики;
- в основному недоброзичливі зауваження про вчителя (недоброзичлива установка).

3.Відповіді, що характеризують спрямованість агресивних реакцій проти однолітків (питання: 23, 24, 30 – 36):

- непрямий вияв агресії, наприклад, відмова співпрацювати з тим, хто не подобається, ігнорування його;
- вияв вербальної агресії, наприклад, різке зауваження, лихослів'я, нав'язування "ярликів", обзивання образливими прізвиськами або висміювання;
- вияв фізичної агресії, наприклад, спровокувати бійку, вдарити або кинути в "кривдника" чим-небудь.

4.Відповіді, що відображають ставлення до однолітків (питання: 25 – 29; 37 – 39):

- прийняття однолітків і доброзичливе ставлення до них;
- в основному доброзичливе ставлення, але відзначаються деякі негативні зауваження щодо окремих осіб;
- в основному недоброзичливе ставлення, відсутність позитивних установок та довіри до однолітків.

5.Відповіді, що характеризують спрямованість агресії проти батьків (питання: 45 – 48; 53 – 59; 61 – 64):

- непряме вираження гніву, наприклад, зневажливі висловлення про одного з батьків, утеча з дому, гупання дверима, розкидання речей;
- вияв вербальної агресії, наприклад, неконструктивна критика, що переходить у скандал (вербальний конфлікт); пряме заперечення, протест на заборони й прохання батьків;
- вияв фізичної агресії, наприклад, у випадку неприйнятних дисциплінарних заходів з боку когось з батьків (тілесні покарання) можлива зворотна атака "дати здачу".

6.Відповіді, що відображають ступінь довірливості у стосунках з батьками (питання: 40 – 44; 49 – 52; 60):

- стосунки з батьками більше, ніж довірливі, наприклад, вияв любові, турботи, поваги;
- вияв почуття неприйняття обох або одного з батьків, наприклад, через недостатній інтерес або його відсутність до проблем або потреб дитини, відчуття емоційної депривації.

На основі аналізу відповідей на питання цих категорій, отримані дані заносяться у матричну таблицю (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Матрична таблиця відповідей

Тип спрямованості агресії	Агресія проти вчителів				Агресія проти однолітків				Агресія проти батьків			
	Фа	Ва	Нп	Св	Фа	Ва	Ка	Со	Фа	Ва	Нп	Сд
№ питання	7-9	11-18	22	1-6, 10, 19-21	23	24	30-3	25-29, 37-39	45-4	53-5	61-6	40-44, 49-52, 60

Частотність випадків агресії й кількість недоброзичливих установок														
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Примітки: 1) Фа – фізична агресія; 2) Ва – вербальна агресія; 3) Нп – непрямая агресія; 4) Св – ставлення до вчителя; 5) Со – ставлення до однолітків; 6) Сд – ступінь довіри у родині.

Обробка даних. Для визначення спрямованості агресивних реакцій старшокласника проти соціального оточення необхідно підрахувати суму відповідей (балів), які містять тільки агресивні висловлювання. При цьому враховується кількість недоброзичливих установок старшокласника відповідно до категорій “вчителі”, “однолітки”, “батьки”. Відповіді, що містять агресивні висловлювання, присвоюється 1 бал. Відповідно, відповіді, яка включає доброзичливі установки, присвоюється 0 балів. Чим більша сума балів (кількість агресивних відповідей), тим у більшій мірі у досліджуваного виражена спрямованість агресії проти соціального оточення.

Низькі бали вказують на перевагу у висловленнях старшокласника доброзичливих установок у стосунках із вчителями, однолітками, а також свідчать про сприятливий характер дитячо-батьківських стосунків і високий ступінь довіри у цих стосунках. Перевага доброзичливих установок підкреслює неспрямований характер агресивних реакцій старшокласника, а отже, виявляється і його здатність конструктивно розв’язувати протиріччя та проблемні ситуації.

Додатковим етапом в інтерпретації реакцій агресії проти соціального оточення може бути підрахунок кількості агресивних висловлень і недоброзичливих установок досліджуваного, за які присвоюється 1 бал, за кожним видом спрямованості даного параметра (проти вчителів, однолітків, батьків). У цьому випадку бали сумуються для кожного виду спрямованості окремо за такими пунктами: а) агресія проти вчителів – за пунктами 1 – 22; б) агресія проти однолітків – за пунктами 23 – 39; в) агресія проти батьків – за пунктами 40 – 64. Таким чином, визначається домінуючий тип спрямованості агресії.

Такий спосіб надає інформацію про агентів соціального оточення (вчителів, однолітків, батьків), кожний з яких може виступати як "посилання" до агресії. Аналізуючи характер поведінкових, емоційних реакцій і висловлень досліджуваного щодо кожного з агентів, можна дізнатися про причини конфліктного перебування у групі однолітків; причини негативного ставлення до вчителів та відсутності довіри до батьків.

Як показує аналіз сучасної шкільної практики, джерелом подібних причин найчастіше є: – незадоволеність соціальним статусом у середовищі однолітків; – незадоволеність оцінкою та вимогами вчителів (несправедливі оцінки, занадто завищені вимоги до виконання домашніх, контрольних завдань).

Висновки: Таким чином, одним з важливих джерел агресивної спрямованості особистості є дисгармонія сімейних взаємин, відсутність зацікавленості з боку батьків до проблем дитини, її навчання; неадекватні дисциплінарні впливи, коли батьки віддають перевагу не терплячому поясненню, а тілесним покаранням (силові методи).

Література:

1. Алкина Н.В. Комплексная детерминация агрессивного поведения и психодиагностическая практика / Н.В.Алкина // Практическая психология и социальная работа. – 1991. – № 1. – С. 19 – 26.
2. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура; [пер. с англ. Б.Красовский]. – СПб.: Питер, 2000. – 184 с..
3. Белохвостова С.В. Мотивы общения подростков с родителями / С.В.Белохвостова // Личность в системе общественных отношений: тезисы науч. сообщ. советских

- психологов к VI Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – М., 1983. – Т. 4. – С. 111 – 119.
4. Гаспарова Е.Н. Агрессивные дети / Е.Н.Гаспарова // Дошкольное воспитание. – 1998. – № 8. – С. 99 – 110.
 5. Ломова Т.О. Психологічні особливості агресивної поведінки старшокласників та її корекція в процесі навчальної діяльності: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Ломова Тетяна Олександрівна. – Донецьк, 2009. – 222с
 5. Румянцева Т.Г. Агрессивность и аутоагрессивность у детей и подростков / Т.Г.Румянцева // Социальная и клиническая психотерапия. – 1992. – № 4. – С. 13 – 20.

Надійшла до редколегії 15.11.2010

Ломова Т.А. Методика диагностики направленности реакций агрессии учеников против социального окружения

В статье предложена экспериментальная методика для экспресс-диагностики направленности агрессивных реакций учащихся. Стимульный материал состоит из 64 вопросов. Одна часть вопросов построена как письменный опрос и предназначена для выявления отношения исследуемого к учителям, одноклассникам, родителям. Вторая часть представлена в виде не прямых вопросов и вопросов-сюжетов, в которых заложен механизм "провокации".

Ключевые слова: *агрессивный потенциал, направленность агрессивных реакций, социализация, социальное окружение.*

Lomova T. A. Technique of diagnostician orientation of pupil's aggression against the social surroundings

In the article experimental methodology is offered for express-diagnostics of orientation of aggressive reactions of pupils. Stimulating material consists of 64 questions. One part of questions is built as a writing questioning and intended for the exposure of relation investigated to the teachers, yearlings, parents. Second part - given as indirect questions and questions-plots in which the stopped up mechanism of "provocation".

Key-words: *aggressive potential, orientation of aggressive reactions, socialization, social surroundings.*